

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Дмитренко Олени Анатоліївни на тему
«Інституційна спроможність неурядового сектору в Україні»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань
05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 Політологія

Розмежування державного, приватного та неурядового секторів, досягнення балансу їх співвідношення у суспільному житті – одна з актуальних наукових проблем сучасної політології, насамперед під час досліджень суспільно-політичних трансформацій у посттоталітарних чи поставторитарних країнах.

У ході подібних трансформацій в Україні триває розвиток громадянського суспільства та визнання його суб'єктності з боку держави як на нормативному рівні (державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства), так і на практиці (залучення неурядових організацій до надання суспільно корисних послуг, вироблення рішень тощо). Проміжний результат цього процесу яскраво проявився під час повномасштабного вторгнення росії на територію України, коли неурядові організації виявилися спроможними оперативно перебрати на себе частину функцій ослабленої держави як з питань підтримки військових, так і допомоги цивільному населенню.

У цьому контексті дослідження інституціоналізації неурядового сектору в Україні має значну актуальність. Важливим складником таких досліджень є питання інституційної спроможності відповідного сектору. Показники такої спроможності, адаптовані до контексту суспільно-політичного життя країни, дозволять наблизитися до об'єктивної характеристики як загального стану розвитку громадянського суспільства, так і проблем функціонування неурядових організацій. Це важливо також і через відсутність в Україні належної системи формування даних, зокрема сателітних рахунків, про інститути громадянського суспільства, визначення основних показників їх діяльності та участі в соціально-економічному розвитку країни (попри передбачення відповідного завдання в національних стратегіях сприяння

розвитку громадянського суспільства, що затверджувалися указами Президента України у 2016 і 2021 роках).

Отже, представлена для захисту дисертація Олени Анатоліївни Дмитренко розв'язує наукове завдання, що має істотне значення для політичної науки, а також практики функціонування неурядового сектору в Україні та його підтримки з боку держави і міжнародних організацій.

Дисертація О. Дмитренко є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, яка відповідає встановленим вимогам щодо змісту та оформлення академічних текстів.

Чітке визначення об'єкту, предмету, мети, завдань дослідження дозволили логічно і обґрунтовано побудувати структуру дисертації. Слід відзначити послідовне та методологічно вивірене представлення результатів наукового пошуку. Виправданим є поданий у першому розділі огляд дослідницьких підходів до понять «інституціоналізація» та «інституційна спроможність». Обґрунтованим для контексту дослідження є запропоноване авторкою визначення інституціоналізації (с. 29–30). Дослідниця також вдало фокусує увагу на проблемі кристалізації змісту терміну «неурядовий (третій) сектор», щодо якого відсутній єдиний підхід у політичній науці. Особливо важливо, на наш погляд, що увага у дослідженні зупиняється не лише на поширеному розумінні сектору як провідного актора суспільно-політичних відносин, але й на його ролі як соціально-економічного гравця (досвід європейських країн засвідчує, що неурядовий сектор здатен робити значний внесок у ВВП та розвиток соціальної сфери). Також слід відзначити вдале доповнення інституційного та неоінституційного підходів до вивчення неурядового сектору інструментарієм мережевого підходу.

Відповідно до логіки дослідження, у другому розділі розглянуто підходи до класифікації організацій неурядового сектору та запропоновано бачення комплексного підходу з урахуванням як організаційно-правових форм, так і сфер (спрямованості) діяльності організацій. У цьому аспекті доречною є розроблена дослідницею «тривимірна система координат» (с. 70–71).

Відзначимо і виправдані, на наш погляд, уточнення, які дозволяють уникати використання при класифікації неурядових організацій негативних акцентів (випадки їх недоброчесної діяльності мають бути критично осмислені, однак не повинні виступати основою для характеристики сектору загалом). Досить ґрунтовно досліджені і законодавче підґрунтя та засади функціонування неурядових організацій в Україні (зовнішнє середовище). При цьому охоплений широкий спектр питань – від реєстраційних дій до можливостей здійснення підприємницької діяльності, отримання приміщень на пільгових умовах, залучення фінансової підтримки, виконання державних чи регіональних цільових програм, участі у формуванні та реалізації державної політики, а також пріоритетів державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. Заслуговує на позитивну оцінку спроба дослідниці охарактеризувати і особливості практичного впровадження відповідних положень законодавства.

Позитивно слід оцінити і підхід авторки до окремого розгляду такої недостатньо дослідженої характеристики спроможності неурядового сектору як коаліційна. З огляду на важливість коаліцій для посилення неурядового сектору та його впливу на інших суспільно-політичних акторів варто погодитися з думкою, що цей вимір може бути об'єднавчим та визначальним для низки інших характеристик інституційної спроможності (с.108). Аналіз чинників, які підвищують коаліційну спроможність, є перспективним напрямком досліджень, враховуючи те, що в Україні ця практика, попри відсутність правових бар'єрів, перебуває лише в процесі становлення. Водночас досвід розвинених європейських країн свідчить про значний внесок у загальний розвиток неурядового сектору саме коаліційної спроможності (спільної діяльності та адвокації інтересів у «парасолькових» організаціях, мережах, платформах, союзах тощо).

Важливою частиною дослідження є запропоновані показники і виміри фінансової, організаційної та комунікаційної спроможності неурядового сектору в Україні, що представлені в третьому розділі роботи. Доречним є

вироблений дослідницею підхід до оцінки інституціоналізації шляхом співвіднесення категорій «можливе – дійсне», що дозволяє зафіксувати різницю між задекларованим (можливим) та реальним становищем неурядового сектору, а також визначити основні бар'єри (с. 121). Особливо цінною, на наш погляд, є спроба дослідити фінансову спроможність неурядового сектору в контексті участі його організацій у публічних закупівлях й наданні послуг. Відповідні джерела фінансової спроможності є важливими для сектору, водночас практика їх впровадження в Україні досі є недостатньо усталеною та потребує ґрунтовного аналізу бар'єрів.

Також слід відзначити увагу, приділену такому малодослідженому в Україні складнику комунікаційної спроможності, як прозорість і підзвітність діяльності неурядових організацій. З одного боку, постановка питання про необхідність дотримання таких принципів неурядовими організаціями є чутливою для України з точки зору автономності сектору та побоювань громадських активістів щодо впровадження додаткових механізмів контролю за їх діяльністю на кшталт декларування статків. З другого – досвід діяльності неурядових організацій в розвинених країнах свідчить, що саме за допомогою прозорості і підзвітності можна спростити вирішення проблеми їх слабого зв'язку з населенням, на яку справедливо звертає увагу дослідниця. На наш погляд, обґрунтованим є висновок про важливість у цьому контексті не зовнішнього примусу, а популяризації практики добровільного впровадження внутрішніх політик, кодексів, етичних норм неурядових організацій. При цьому такий підхід, як підкреслено дослідницею (с. 153), буде дієвим не лише за формального прийняття відповідних правил організацією, але і за реального впровадження в роботу та опори на ці цінності з боку її членів.

У висновках представлені найважливіші наукові результати дослідження, які дозволяють оцінити специфіку інституціоналізації неурядового сектору в Україні, виходячи із запропонованих чотирьох вимірів інституційної спроможності та середовища функціонування сектору.

Відзначимо, що дисертація О. Дмитренко суттєво доповнює розробки сучасної політичної науки з питань дослідження феномену громадянського суспільства, функціонування неурядових організацій та їх внеску у суспільно-політичні відносини та соціально-економічне життя країни. Наукова новизна представлених результатів дослідження є переконливою та обґрунтованою. Насамперед, відзначимо:

запропонований підхід до виокремлення неурядового сектору як цілісного об'єкта дослідження та типологізації його основних акторів, що на практиці здійснюють діяльність у різних сферах суспільного життя, набуваючи різних організаційно-правових форм;

конкретизацію характеристик неурядового сектору не лише у ролі суспільно-політичного гравця, але й соціально-економічного гравця (підхід, що на сьогоднішній день потребує більшої уваги дослідників);

удосконалену методологію дослідження спроможності неурядового сектору за допомогою поєднання інструментів інституційного, неінституційного та мережевого підходів;

запропонований підхід до виокремлення суттєвих інституційних характеристик неурядового сектору (коаліційна, фінансова, комунікаційна та організаційна спроможність) та аналізу їх компонентів;

розроблену «класифікаційну систему координат» для якісного виміру розвитку неурядового сектору в Україні та визначену специфіку його інституціоналізації, сприятливі і несприятливі чинники цього процесу.

Дослідження має безсумнівну наукову та прикладну цінність. Основні наукові положення дисертації, винесені на захист, опубліковані автором у п'яти українських та закордонних періодичних фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз. Аналіз публікацій засвідчує, що їх рівень відповідає вимогам, встановленим для здобуття наукового ступеня доктора філософії. Також відбулася апробація наукових положень та висновків дослідження під час міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій. Відзначимо і прагнення авторки до практичного впровадження

отриманих результатів, зокрема, через розміщення у відкритому доступі аналітичних матеріалів, підготовлених у межах дослідження.

Зміст роботи та опубліковані наукові праці дають підстави стверджувати, що завдання дослідження виконані О. Дмитренко в повному обсязі та корелюються із науковими результатами і висновками. Здобувачем також опанована необхідна дослідницька методологія.

Втім маємо звернути увагу на низку зауважень і дискусійних положень.

1. Обґрунтовуючи у першому розділі власний підхід до визначення неурядового (третього) сектору, дослідниця справедливо пов'язує його з організаціями громадянського суспільства (*«третій сектор – це сукупність інтересів, мотивів, способів діяльності та взаємозв'язків організацій громадянського суспільства, що на засадах саморегуляції утворюють окрему систему медіації між органами державної влади та суспільством, що є полем їх професійної діяльності»*) та пропонує розташувати відповідний сектор *«між населенням та державою у складі громадянського суспільства»* (с. 42). Надалі дослідження інституційної спроможності неурядового сектору розкривається на прикладі низки організаційно-правових форм неурядових організацій, які диференціюються із сукупності організацій громадянського суспільства – громадські організації, громадські спілки, благодійні організації (с. 62). Втім, п. 1 висновків до розділу I (с. 59) та п. 1 висновків дослідження (с. 168) містять дещо некоректні формулювання, які можна сприйняти, як твердження про формування неурядового сектору окремо від громадянського суспільства (*«неурядовий сектор є самостійним суспільно-політичним інститутом, сформованим окремо від інституту держави, громадянського суспільства та громади...»*). Відповідно, ці формулювання варто було б уточнити, враховуючи згаданий вище підхід дослідниці до тлумачення сектору.

2. На наш погляд, дискусійним або таким, що потребує додаткового обґрунтування, є акцентування уваги у визначенні неурядового (третього) сектору на такій його професійній діяльності, як *медіація між органами державної влади та суспільством* (с. 42). Як уже згадувалося, до неурядового

сектору дослідницею віднесено громадські організації та спілки, а також благодійні організації (с. 62). Водночас серед таких організацій можуть бути й ті, які не визначають першочерговим в своїй діяльності завдання взаємодіяти з органами державної влади (у тому числі для здійснення медіації). Зокрема, на практиці певна частка громадських організацій може об'єднувати людей для спільної діяльності на засадах самозарадності, реалізації спільних інтересів без потреби взаємодії з органами державної влади (культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні громадські організації, земляцтва, спільноти взаємодопомоги тощо). Так само здійснення благодійної діяльності благодійними організаціями може не потребувати значної взаємодії з державними інституціями та виконання ролі медіатора. З другого боку, до переліку неурядових організацій запропоновано не включати, зокрема, професійні спілки (с. 46, 62). Водночас відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» вони є *громадськими організаціями*, які держава визнає повноважними представниками працівників і захисниками їх трудових, соціально-економічних прав й інтересів та яким гарантує можливість впливу на соціальну та економічну державну політику, у тому числі в межах спеціального механізму соціального діалогу. З урахуванням цього важливим було б додатково обґрунтувати значення взаємодії з органами державної влади у визначенні неурядового сектору та уточнити позицію щодо віднесення / невіднесення до сектору організацій, приклади яких ми навели.

3. У цілому відзначаючи високий рівень комплексного дослідження законодавчого підґрунтя функціонування неурядового сектору в Україні, звернемо увагу на неврахування деяких позитивних змін нормативної бази, що мали місце у 2021 році. Зокрема, не можемо погодитися із твердженням, що постанова Кабінету Міністрів від 12.10.2011 р. № 1049 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка» «не передбачає

використання електронних та/або відкритих процедур подання пропозицій та вибору переможців таких конкурсів» (с. 79). Зазначимо, що змінами до постанови з 2021 року передбачено використання з цією метою програмного модуля “Е-Конкурси” урядової платформи Взаємодія (<https://grants.vzaemo.dii.gov.ua>). Також слід відзначити, що Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки, проект якої згадано в роботі (с. 91–95), у вересні 2021 р. була затверджена Президентом України.

4. Досліджуючи фінансову спроможність неурядового сектору (підрозділ 3.1.) авторка ґрунтовно вивчає участь неурядових організацій у виконанні національних і регіональних цільових програм, державних конкурсах програм (проектів, заходів), наданні оплачуваних послуг. Водночас доречним міг би бути і додатковий аналіз практики провадження неурядовими організаціями фандрейзингової діяльності та налагодження міжсекторальної співпраці з бізнесом, що набуває поступового поширення в Україні.

5. Погоджуючись з висновком, що комунікаційна спроможність неурядового сектору в контексті взаємодії з державою рівноцінно залежить як від самого сектору, так і від можливостей, які держава пропонує (с. 137–138), відзначимо, що у підрозділі 3.2., на нашу думку, дещо незбалансовано проаналізовані ці два складники (більша увага приділена створенню умов для комунікації з боку державних органів). Тому було б доцільним додатково вивчити «внутрішні» чинники, які посилюють / послаблюють можливості неурядових організацій використовувати механізми комунікацій з державою.

6. До зауважень технічного характеру віднесемо використання неточних формулювань (очевидно, з метою скорочення назв) при згадуванні національних стратегій сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджених указами Президента України від 26.02.2016 р. № 68 та від 27.09.2021 р. № 487. Окремі з використаних формулювань – «стратегія розвитку громадянського суспільства» (с. 35, 40, 91, 97, 100, 103), «стратегія розвитку сектору» (с. 118, 119), «стратегія розвитку організацій

громадянського суспільства» (с. 133), є недостатньо коректними, оскільки демократична держава не визначає стратегію розвитку громадянського суспільства, а сприяє його розвитку.

Однак, наведені зауваження та дискусійні положення не знижують наукової новизни та цінності дослідження. Відтак, дисертація Дмитренко Олени Анатоліївни на тему «Інституційна спроможність неурядового сектору в Україні» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке відповідає встановленим вимогам щодо такого виду робіт та положенням Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44, і, відповідно, її авторка заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 5 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 Політологія.

Офіційний опонент:

кандидат політичних наук,
заступник завідуючого відділом
сприяння розвитку громадянського
суспільства та взаємодії з громадськістю
Департаменту інформації та взаємодії
з громадськістю Секретаріату
Кабінету Міністрів України,
старший викладач Києво-Могилянської
школи врядування ім. Андрія Мелешевича
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Тетяна Андрійчук

29.09.2022